

Muzeji in arheologija obdobj po zgodnjem srednjem veku

Museums and Archaeology of the Periods Following the Early Middle Ages

© Tomaž Nabergoj

Izvleček: Avtor najprej natančno predstavi razvoj arheologije obdobj po zgodnjem srednjem veku v zadnjih dveh desetletjih in pokaže poglavitne vzroke za obstoječ odnos stroke do obravnavanega raziskovalnega področja. Sledi zgodovina delovanja Centra za arheologijo srednjega veka in kustodiata v Narodnem muzeju. V zaključku avtor predstavi težaven položaj, v katerem so se z uveljavitvijo novega zakona o kulturni dediščini znašli muzeji ter predstavi lastno videnje izhoda iz nastalega položaja. Prispevek avtor zaključuje s kritičnim pogledom na postavljanje časovnih omejitev arheologiji.

Ključne besede: arheologija obdobj po zgodnjem srednjem veku, zgodovina raziskav, muzeji

Abstract: The paper starts with a depiction of the development of the post-early medieval archaeology during the last two decades and an outline of the prevailing causes for the existing state of affairs. This is followed by an outline of the history of the Centre for Medieval Archaeology and the Department for Medieval Archaeology at the National Museum in Ljubljana. In the closing parts the author presents the unenviable situation in which the museums found themselves following the passing of the new Slovenian Cultural Heritage Protection Act. The author also presents the possible solutions and concludes with the debate whether there is a need to stamp archaeology with a time limitation.

Keywords: post-early-medieval archaeology, research history, museums

Eppur si muove!

Devetdeseta leta 20. stoletja so v slovensko arheologijo prinesla pomembno spremembo: zavedanje o nujnosti sistematičnih, konceptualno in metodološko utemeljenih arheoloških raziskav obdobj po zgodnjem srednjem veku je postalo močnejše in je z nekaterimi novimi institucionalnimi okviri dalo nov delovni zagon posameznim raziskovalcem, ustanovam in stroki nasploh. Ta sprememba se kaže najprej v prvih pregledih zgodovine arheoloških raziskav obdobj, ki so v arheologiji bila oziroma so še vedno pojmovana kot "nearheološka" in zato prepuščena drugim vedam, predvsem zgodovini, umetnostni zgodovini in etnologiji (Guštin in Predovnik 1994, Nabergoj 1995; prim. še Guštin in Horvat 1994, 7–10, Predovnik 1995, 78–84, Kerman 1996, Guštin 1999, Predovnik 2000). Sprememba je vidna tudi v novih postavitvah in katalogih stalnih ali občasnih razstav (npr. Žbona-Trkman et al. 1991, Križ et al. 1996, Balažic in Kerman 1997, Ravnikar 1998, Fugger Germadnik 1999),¹ v nekaterih monografskih objavah posameznih najdišč ali najdb z njih (npr. Guštin, Cunja in Predovnik 1993, Guštin in Horvat 1994, Brišnik in Ravnikar 1999) in v novi knjižni seriji *Archaeologia historica Slovenica*, ki jo izdaja Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Lju-

bljani (doslej Guštin in Horvat 1994, Guštin in Predovnik 1997,² Guštin 2001, Predovnik 2003, Podpečan 2006). Začela ali nadaljevala so se arheološka izkopavanja na nekaterih pomembnih najdiščih ("spomenikih") oziroma so bili zanje narejeni novi raziskovalni in sanacijski programi; omenimo obsežna izkopavanja na Ljubljanskem gradu in v Knežjem dvoru v Celju ter sanacijski program in raziskave ruševin gradu na Kozlovem robu nad Tolminom.³ Razen tega so bili terenski pregledi, sondiranja in zaščitna arheološka izkopavanja najdišč iz teh obdobj vključeni v projekte arheoloških raziskav ob izgradnji avtocest v Sloveniji od druge polovice 90. let naprej (pod vodstvom Skupine za arheologijo na avtocestah Republike Slovenije). Primer za to so izkopavanja na Mrzlem Polju pri Ivančni Gorici, kjer je Narodni muzej Slovenije leta 1998 med drugim izkopal in natančno dokumentiral novoveško cesto s plastmi, strukturami in najdbami iz obdobja od 18. do 20. stoletja (Nabergoj 2008).

Nov, drugačen odnos in perspektive je potrdil bistven in enakovreden prispevek arheologije v predstavitvi materialne kulture iz obdobja gotike oziroma poznega srednjega veka na Slovenskem leta 1995 – problemsko zasnovano razstavo s katalogom so pripravili zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji in arheologi Narodnega muzeja sočasno

1 Prvi takšni razstavi sta iz začetka 80. let: Loški muzej je po izkopavanjih na Mestnem trgu v Škofji Loki leta 1980 uredil novo razstavno zbirko »Poslikana meščanska keramika 16. in 17. stoletja« (Šubic 1980, Slabe 1980), prav tako je v stalni zbirki razstavil najdbe z izkopavanj na Kranclju (za novo postavitev in ovrednotenje glej Štukl 2004). Leta 1981 pa sta v razstavišču Narodnega muzeja Arkade v Ljubljani postavila Vinko Šribar in Vida Stare: *Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi. Arheološka pričevanja o nastajanju slovenskih mest* (Šribar in Stare 1981). Prav tako v Ljubljani so po izkopavanjih na Kapucinskem vrtu v Kopru leta 1989 odprli razstavo Koper med Rimom in Benetkami (Guštin in Cunja 1989).

2 Ta zbornik je nastal z objavo nekaterih raziskav in dela gradiva, ki je bilo predstavljeno na pregledni razstavi z naslovom *Drobci nekega vsakdana. Srednjeveške in novoveške najdbe z arheoloških izkopavanj Koroške, Štajerske in Prekmurja* leta 1994 na gradu Kromberk in leta 1995 v Celju, Murski Soboti in Velenju.

3 Za Kozlov rob glej *Tolminski zbornik 1997*, Tretja knjiga, Tolmin 1997, sklop prispevkov *Grad na Kozlovem robu nad Tolminom*, članki M. Guština (*Arheološko-sanacijska dela in programi*, str. 35–40), B. Žbona Trkman (*Renesančne najdbe na Kozlovem robu*, str. 41–44) in N. Štupar Šumi (*Razvoj naselja Tolmin z gradom Kozlov rob*, str. 45–58).

z razstavama gotske umetnosti in arhitekture v Narodni galeriji in Cekinovem gradu v Ljubljani (Lozar Štamcar 1995, Balažic et al. 1995). Nove pristope in razmišljanja so utirala še različna, bolj ali manj formalna strokovna srečanja, na primer pogovor o arheološki dediščini srednjega in novega veka, ki sta ga ob razstavi *Drobci nekega vsakdana* na gradu Kromberk januarja 1995 pripravila Goriški muzej in Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ter posvet o raziskavah visoko- in poznosrednjeveške ter zgodnjenovoveške keramike na Slovenskem, ki ga je decembra 1997 organiziral Narodni muzej Slovenije (prim. Nabergoj 1999, 41, in tematski blok petih člankov na temo *Preučevanje srednjeveške in novoveške keramike na Slovenskem v Argo* 43/1, Ljubljana 2000, 29–74). Slovenski raziskovalci so začeli dejavnije sodelovati s kolegi v tujini, npr. v Italiji. Razen tradicionalnega sodelovanja Goriškega muzeja s kolegi predvsem iz Furlanije omenimo študijski posvet o poznosrednjeveški in renesančni keramiki v severovzhodni Italiji in čezalpskih območjih: marca 1996 so ga v Vidmu (Udine) organizirali Civici Musei di Udine – Museo Archeologico in Societ  Friulana di Archeologia ter Goriški muzej – Nova Gorica (Archeologia di frontiera 2 – 1999). Dolgoročno najpomembnejša pa je vzpostavitev študijskega predmeta *arheologija mlajših zgodovinskih obdobj*,⁴ pozneje konceptualno pravilneje imenovanega *arheologija mlajših obdobj*, kot sestavnega dela študijskega programa na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete. Na pobudo Mitje Guština so ga uvedli leta 1991 in ga od študijskega leta 1993/94 dalje izvajajo v obliki seminarjev in predavanj tako domačih kot tudi gostujočih predavateljev (podpisani pa je že 10. 5. 1988 na Oddelku za arheologijo poslušal predavanje Vinka Šribarja *Uvod v arheologijo visokega in poznega srednjega veka*). Prav tako na Guštinovo pobudo je leta 1996 nastal *Center za srednjeveške in novoveške študije* Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete z izpostavo v Celju, ki pa je zaradi neurejenih prostorskih oziroma finančnih razmer po desetletju dejavnosti prenehal delovati.

Ta razvoj se nam zdi posebno pomemben iz treh razlogov: najprej zato, ker z njim ne le posamezni arheologi, temveč slovenska arheologija v celoti dokončno razširja svoje področje delovanja na tradicionalno “nearheološka obdobja” in torej razbija namišljene kronološke (in konceptualne) meje, ki si jih je postavila na “konec zgodnjega srednjega

veka”, v 11. stoletje ali okroglo v leto 1000. Drugič, arheologija prehaja “fazo nekonceptualizirane prakse” v preučevanju materialnih virov (prim. Slapšak 1987, 145, op. 3), začenja vzpostavljati metodološka izhodišča in koncepte svojega delovanja, programe prihodnjih raziskav in organizacijsko “infrastrukturo”. Končno, začenja se zavedati pomena arheoloških raziskav omenjenih obdobj in vloge, ki jo samostojno in v sodelovanju z drugimi vedami, tako humanističnimi oziroma družboslovnimi kot tudi naravoslovnimi, mora prevzeti v ohranjanju skupne dediščine, v preučevanju enkratne in nedeljive preteklosti ter v prenašanju svojih spoznanj javnosti.

Do kod je segla arheologija

V slovenski arheologiji tako poleg prazgodovinske, klasične, rimske provincialne in zgodnesrednjeveške arheologije dobiva svoje enakovredno mesto in čas tudi arheološko preučevanje mlajših obdobj: preostalega srednjega veka, novega veka in moderne dobe. V preglednih člankih in publikacijah o slovenski arheologiji v celoti vse do 90. let prejšnjega stoletja namreč ta obdobja še niso bila samostojno obravnavana oziroma so bila iz konceptov predstavitev izključena. To velja za programske članke (Kastelic 1964–1965), zgodovinske preglede arheologije (Gabrovec 1971, Dular 1999), orise arheoloških obdobj (Šašel 1975, Petru 1979, Valič 1994), enciklopedična gesla (Kastelic 1987), prikaze arheoloških spomenikov (Curk 1995). Edina izjema je prispevek Marijana Slabeta izpred 28 let o “raziskovanju kulturnih ostalin mlajših dob”, ki pa je spomeniškovarstveno naravnano in obravnava “dosežke, dobljene z arheološko metodo dela na spomeniških objektih oziroma območjih, ki niso arheološke narave” (Slabe 1980b, 35).⁵ Stroka je tako prezrla in zanemarila razmeroma veliko število *arheoloških* najdišč, ki so jih za to poklicani *arheologi* raziskovali bodisi v okviru zaščitnih (spomeniškovarstvenih) bodisi celo “sistematičnih” posegov, obsežno in raznovrstno izkopano *arheološko* gradivo pa je ostalo v muzejih v veliki meri neurejeno, neraziskano, neobjavljeno in seveda nerazstavljeno. Prav tako je neupoštevano in zato za nadaljnji razvoj metod in teoretskih izhodišč slovenske arheološke vede neizkoriščeno ostalo tudi pionirsko delo Rajka Ložarja pred 2. svetovno vojno (Nabergoj 2005).

⁴ Ta pojem je pri nas prvi uporabil B. Slapšak, *O zgodovini in arheologiji*, Arheo 2/1981, Ljubljana 1982, 53.

⁵ Marijan Slabe je bil sicer eden prvih, ki se je zavedal pomena raziskav in varovanja najdišč s »kulturno-zgodovinskimi ostalinami mlajših obdobj« (prim. Slabe 1974).

Prvi sintetični pregled arheoloških raziskav na Slovenskem od paleolitika do zgodnjega srednjega veka je bil objavljen leta 1965 v *Arheološkem vestniku* št. XV–VI. V njem posebne predstavitve arheoloških raziskav celotnega srednjega veka ni bilo (kljub nekaterim tovrstnim izkopavanjem in objavam v tistem času), kar je predvsem posledica takrat že uveljavljene (čeprav nikjer utemeljene) zgornje meje raziskovalnega delovnega področja v slovenski arheologiji, leta 1000 oziroma 11. stoletja – v novi dobi, ko je bila vzpostavljena še danes veljavna mreža muzejskih, spomeniškovarstvenih in izobraževalno-raziskovalnih ustanov na področju arheologije, so bile Ložarjeve koncepcije iz leta 1939 žal povsem prezrte. Tako je Jože Kastelic prikazal pogloblitve probleme zgodnjersrednjeveške arheologije v Sloveniji, pri tem pa se le dotaknil tudi raziskav poznejših obdobj (Kastelic 1964–1965).

Kakor je bilo že zapisano, sta takšno stališče in obravnava arheoloških obdobj, vsekakor v okviru tedanjih koncepcij celotne arheološke stroke na Slovenskem, pomembno vplivala na prepričanje mnogih slovenskih arheologov o časovni in tudi metodološko-problemski (s tem pa interpretativni) predestiniranosti stroke. Poleg poenostavljene ločitve obdobj človeške preteklosti na “*arheološka*” in “*nearheološka*” in virov te iste preteklosti na *materialne* in *pisne* (oziroma arheološke in zgodovinske) ter *umetnostne* je bila nehote potrjena še implicitna razdelitev celotnega srednjega veka kot – vsaj z vidika evropske historiografije – celostnega zgodovinskega obdobja na arheološki *zgodnji srednji vek* in “preostali” ali “poznejši” srednji vek, ki da ni več predmet arheoloških raziskav. Rezultat te razdelitve, torej redukcija srednjeveškega obdobja s stališča arheologije na njegov zgodnji del in s tem sprejetje “magične meje” leta 1000 oziroma 11. stoletja, je kljub pogosto drugačni arheološki praksi na področju spomeniškega varstva ohranjal takšno usmeritev slovenske arheološke stroke vse do 90. let in še dlje – tudi zato, ker zgodnjersrednjeveška arheologija vse do leta 1998 ni doživela nobenega novega teoretsko podprtega premisleka o naravi in pomenu svojih raziskav (Mirnik Prezelj 1998; prim. še Žvanut 1999 in Žvanut 2000).

Kaj se je zgodilo v slovenski arheološki stroki po drugi svetovni vojni, da v dvajset letih sicer stalnega in vsestranskega napredka ni zmogla izoblikovati pozitivnega odnosa do lastnih raziskav obdobj po zgodnjem srednjem veku? Zakaj je nato še nadaljnjih dvajset let in dlje vztrajala pri tradicionalnem konceptu “arheoloških ob-

dobij” in pri kulturno-zgodovinskih paradigmah nemške (oziroma srednjeevropske) “arheološke šole”? Pri tem pa je posebno od 70. let naprej v praksi bistveno sodelovala v spomeniškovarstvenih “zaščitnih” izkopavanjih na srednjeveških in novoveških “najdiščih” oziroma historičnih spomenikih in celo dopuščala metodološko nekoherentno “uporabo arheoloških metod” v konservatorskih raziskavah s strani umetnostnih zgodovinarjev in arhitektov! Ali so velika arheološka izkopavanja na Otoku pri Dobravi (v letih 1967–1984 jih je opravil Narodni muzej pod vodstvom Vinka Šribarja), ki v prvi vrsti niso iskala kakih “zgodnjersrednjeveških plasti lokalitete”, ampak “pravi” srednji vek,⁶ pomenila resničen preboj, ali pa so bila le prezgodnje ptice zapoznele pomladi? Značilno je, da še zdaj nimamo monografije o tem najdišču, ki je pri nas edina načrtno odkrita in sistematično raziskovana srednjeveška naselbina – pustota (prim. Nabergoj 1995, 17–19, z navedeno literaturo, in objave Vide Stare, posebno v reviji ARGO).

Pogloblitve vzroke za tak odnos stroke do obravnavanega raziskovalnega področja smo že skušali poiskati: neupoštevanje svoje lastne tradicije oziroma nevrednotenje dela Rajka Ložarja; “nerazčiščeno” in predvsem nekonstruktivno razmerje do slovenske zgodovinske vede in do drugih ved, posebno umetnostne zgodovine in arhitekture, tako na področju metodologije kot teorije; zanemarujoč in neizoblikovan odnos do raziskav in razvoja različnih disciplin ali smeri arheologije (posebno teoretske) za obdobja po zgodnjem srednjem veku v tujini (v Evropi in še bolj v severni Ameriki): srednjeveške, novoveške, “post-srednjeveške” (oziroma “posrednjeveške”), historične, industrijske “arheologije” oziroma arheologije kapitalizma in arheologije sodobnosti.⁷

Center za arheologijo srednjega veka in kustodiat v Narodnem muzeju v Ljubljani

Ni čudno, da slovenska arheologija v celoti – pravzaprav glede na prakso le spomeniško varstvo, saj se univerza

6 Vendar so pri raziskavah na Otoku pri Dobravi posebno pozornost »posvetili deležu, ki ga ima slovenska kultura zgodnjega srednjega veka pri formiranju kulturne in civilizatorične tvornosti v času razvitega fevdalizma« (Šribar in Stare 1981, 7).

7 Prvi obsežnejši prikaz zgodovine arheoloških raziskav obdobj po zgodnjem srednjem veku v tujini je neobjavljeno diplomsko delo Katarine Katje Predovnik (Predovnik 1995); prim. Predovnik 2000.

(do 90. let) in akademija oziroma njen Inštitut za arheologijo z "nearheološkimi" obdobji formalno nista ukvarjala – ni znala razvijati niti dosežkov in spoznanj, ki so jih ob veliki količini izkopanega gradiva ponudile dolgotrajne sistematične raziskave na Otoku pri Dobravi. Ob tem leta 1977 v Narodnem muzeju na novo organizirani (poimenovani) *Center za arheologijo srednjega veka* (ustanovljen kot *Arheološki znanstveni dokumentacijski center* leta 1961 in preimenovan v *Center za zgodnjersrednjeveške in staroslovanske študije* leta 1964), ki ga je vodil Vinko Šribar, ni dobil podpore slovenske arheologije. Po desetletnem raziskovalnem delu z zadovoljivimi rezultati, ki so "zahtevali svojo potrditev", je Center želel nadaljevati izkopavanje z raziskovanjem velikih površin in "zato poskušal pridobiti k sodelovanju Smithsonian Institution iz Washingtona, vendar mu to kljub velikim naporom ni uspelo. Doma za tako velike posege na terenu ni bilo pravega razumevanja in seveda tudi ne razpoložljivih sredstev." (Stare 1993, 32). Kljub več opravljenim akcijam ("sondiranja okoli najstarejših stoječih cerkva", pomembna, žal dokončno še ne objavljena izkopavanja na Blejskem otoku, interdisciplinarni projekt Mihovo s poglobitvami in pri nas pionirskimi raziskavami na Otoku pri Dobravi) in kljub poznejši uvedbi delovnega mesta kustosa za visoki srednji vek (po upokojitvi Vinka Šribarja leta 1987 je to postala Vida Stare) je Center leta 1987 prenehal samostojno delovati in bil spet vključen v Arheološki oddelek Narodnega muzeja (Stare 1993, 31 sl.). Njegov razvoj v letih 1964–1987 pa značilno odraža tudi okoliščine v slovenski arheološki stroki, kar zadeva raziskovanje obdobj po zgodnjem srednjem veku.

Center je kot posebna služba nastal po zamisli tedanjega ravnatelja Narodnega muzeja Jožeta Kastelica, in sicer z namenom načrtno preučevati obdobje zgodnjega srednjega veka na etničnem prostoru slovenskega naroda. Poglavitne naloge so bile sistematično zbiranje vsega arheološkega in zgodovinskega gradiva z omenjenega prostora (kartoteke predmetov, najdišč, cerkva, pražupnij in župnij, patrocinijev, gradov, pisnih virov) ter obdelava in objava gradiva (predvsem še neobjavljenih najdb iz Narodnega muzeja in tudi iz drugih slovenskih muzejev). V Centru pa bi razen predvidenega samostojnega kustosa za dokumentacijo (V. Šribar) morali "sodelovati tudi drugi strokovnjaki, ki bi lahko pripomogli osvetliti nedognanosti zgodnjega srednjega veka Slovencev", tako zgodovinar, antropolog, umetnostni zgodovinar, jezikoslovec. Pri nastajanju Centra je opazna pomembna vloga zgo-

vinarjev, ki so sestavljali Svet posebne službe – Centra: Milko Kos, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan. Poglavitne akcije Centra so bile posvečene zgodnjersrednjeveškim oziroma staroslovanskim najdiščem: topografske raziskave in sondiranja morebitnih grobišč okoli cerkva, na primer cerkve sv. Marka v Prešernovi Vrbi, izkopavanja na blejskem otoku v letih 1962–1965, oblikovanje osteološkega depoja z gradivom z zgodnjersrednjeveških grobišč ter razstavi "Zgodnji srednji vek v Sloveniji" leta 1971 in "K zametkom slovenske kulture" leta 1974. Po odkritju lokacije v pisnih virih omenjenega srednjeveškega naselja Gutenwert na Otoku pri Dobravi leta 1967 (na posebno pobudo zgodovinarja Ferda Gestrina) pa so bila v ospredju izkopavanja tega najdišča. Te raziskave so bile leta 1971 vključene v interdisciplinarni projekt Mihovo kot del 15-letnega programa arheoloških raziskav za zgodnji srednji vek, ki sta ga skupaj zasnovala Center in Slovensko arheološko društvo, in sicer "zaradi nemoči arheologije, da bi zgolj s svojimi prijemi lahko ovrednotila rezultate in objekte raziskovanj na Otoku pri Dobravi".⁸

Vsekakor je vzpostavitev kustodiat za "visoki srednji vek" na Arheološkem oddelku Narodnega muzeja pomenila enakopravno vključitev obdobj po zgodnjem srednjem veku v muzejske zbirke in delo muzeja, pa čeprav formalno le visokega (in poznega) srednjega veka. Glavni del zbirke, približno 14.000 najdb z Otoka pri Dobravi, so dopolnile najdbe z manjših arheoloških najdišč, raziskanih v okviru Centra za srednjeveško arheologijo, nekaj predmetov z različnih lokacij, ki jih je zbral še kustos Rajko Ložar pred drugo svetovno vojno, in tudi naključne ali z iskalci kovine odkrite najdbe, pridobljene od zasebnikov. Razen tega hrani Narodni muzej Slovenije precej gradiva iz obdobj po zgodnjem srednjem veku v veliki zbirki podvodnih najdb iz Ljubljani. Podpisani je kot naslednik Vide Stare uradno postal "kustos za arheologijo visokega in poznega srednjega veka", čeprav je neformalno zadolžen tudi za najdbe oziroma predmete iz poznejših dob, ki jih pridobi muzej. Predlog, ki ga je Narodni muzej Slovenije ob ponovni kategorizaciji delovnih mest pred nekaj leti poslal ministrstvu za kulturo, namreč da se pristojnosti in naloge omenjenega kustodiat formalno razširijo tudi na obdobja po srednjem veku, pa ni bil obravnavan oz. sprejet.

⁸ Program znanstveno raziskovalnega dela arheologije zgodnjega srednjega veka za obdobje 15 let, izdala Slovensko arheološko društvo in Narodni muzej Ljubljana, Center za zgodnjersrednjeveške in staroslovanske študije, Ljubljana 1971, priloga.

Kolikor nam je znano, je v drugih muzejih v Sloveniji kot kustos za arheologijo srednjega veka (ob kustosinji za zgodnji srednji vek) zaposlen le še kolega v Mestnem muzeju v Ljubljani Martin Horvat. Tudi tam zbirke obsegajo predmete iz obdobja po srednjem veku, posebno z velikih izkopavanj na Ljubljanskem gradu in na prostoru nekdanje Turjaške palače. Kustosov za arheologijo novega veka ali celo moderne dobe seveda v slovenskem muzealstvu še ni, glede na novi zakon o varstvu kulturne dediščine in nekatera nova delovna mesta, na primer v Vojaškem muzeju Slovenske vojske, kjer je kot kustos arheolog zaposlen kolega Andrej Gaspari, pa bo država morala dopolniti organizacijsko shemo javnih muzejev na tem področju. To narekujejo tudi vedno večje količine gradiva, še posebej iz srednjega in novega veka, ki je bilo odkrito ob raziskavah na avtocestnih trasah po Sloveniji v zadnjih petnajst letih, če ne upoštevamo razmeroma številnih najdb, ki so jih zavodi za spomeniško varstvo po svojih raziskavah predali pristojnim muzejem. Velika večina tega gradiva še ni bila sistematično objavljena, najbrž pa prepogosto tudi ne konservirana in niti inventarizirana.

Muzeji pred novimi izzivi

Slovenski muzeji, ki zbirajo arheološko premično dediščino – in po novem zakonu je to vsaka “premična arheološka ostalina, ki je bila pod zemljo ali pod vodo vsaj 100 let”, v primeru militarij pa celo vsaj 50 let – so pred velikimi izzivi, ne le nalogami. Če hočejo delovati skladno z zakonom in svojim poslanstvom, morajo pridobiti, izobraziti, najeti ali zaposliti primerne strokovnjake za nova področja. Premisliti in dopolniti morajo svoja dosežanja izhodišča in koncepte, kar zadeva našo obravnavano temo: doslej se večinoma še niso lotili sistematičnega katalogiziranja, obdelave, objave in razstavljanja raznovrstnega gradiva iz “nearheoloških” obdobja, tako arheološkega kot drugega, pridobljenega naključno oziroma neprofesionalno.⁹ Vzroki za to so v mnogočem objektivne narave in povezani predvsem z nezadovoljivim sis-

temskim urejanjem ter financiranjem kulture in znanosti s strani države. Pogosto gre za nezanimanje muzealcev in nepripravljenost, da bi se študijsko lotili urejanja in obdelave gradiva, ki je večinoma “drobno”, ne “monumentalno”, vsakdanje in ne “boljše” ali celo “elitno”, enostavno in ne okrašeno, lokalno in ne uvoženo, fragmentarno in ne ohranjeno v celoti – poglaviti primer za to je keramika iz srednjega in novega veka (prim. Nabergoj 1999 ter Kos in Nabergoj 2000). Zato sta bila arheološko pridobljena materialna dediščina in seveda znanje le malokje enakopravno vključena v doslej klasične (enostranske) “kulturnozgodovinske” predstavitve srednjeveške in noveveške zgodovine v stalnih muzejskih zbirkah. Ni torej čudno, da javnost na primer o vsakdanjem življenju in materialni kulturi ljudi v srednjem ali novem veku – ne na gradu ne v mestu in sploh ne na vasi – v muzejih ne izve skoraj ničesar. Ne glede na splošno skepsa in nekatere slabe obete za prihodnost muzejev (država denarna sredstva zanje v splošnem zmanjšuje in še posebej pri zaposlovanju vodi restriktivno politiko) bi bili nastavitvev ali projektno sodelovanje strokovno usposobljenih kadrov, ureditev gradiva in zbirk ter financiranje raziskovalnih projektov tudi za ta zgodovinska/arheološka obdobja in teme vsekakor upravičeni in nujni.

Preteklost ni ena sama – pa vendar je ...

Arheologija je ena sama, kakor je tudi zgodovina ena sama: njena teoretska izhodišča, metode in tehnike raziskovanja morajo biti, če jih pravilno razumemo in uporabljamo, v osnovi primerni za preučevanje kateregakoli obdobja preteklosti, pa naj raziskujemo železnodobno obzidje stiškega Cvingerja, ostanke poznoantičnih zapor Claustra Alpium Iuliarum, srednjeveško grajsko razvalino na Starem gradu nad Podbočjem ali strelske jarke na območju soške fronte. Pomembna je zamejitev delovnega področja arheologije – ali pač odpiranje horizontov stroke – torej ambicija arheoloških raziskav, ki za obdobja po zgodnjem srednjem veku ne bi smela biti nič manjša kot za zgodnejše dobe. Ker imamo za srednji in novi vek, posebno od visokega srednjega veka naprej, na razpolago tudi toliko drugih vrst virov oziroma preostankov preteklosti, ki jih s svojimi metodami in tehnikami suvereno obravnavajo druge stroke, je za ta obdobja raziskovanje lahko še toliko bolj poglobljeno in seveda kompleksno. Odpira namreč veliko vprašanj in problemov, ki si jih z viri in metodami posamične stroke ne moremo zadovo-

⁹ Večinoma gre za »drobne najdbe«, pridobljene v zemlji ali vodi na nepooblaščen in nestrokoven način, posebno z iskalcem kovin, navadno brez kakršnekoli strokovne dokumentacije – takih najdb ne moremo obravnavati kot »arheološke« v smislu arheologije kot specifične vede s svojimi posebnimi metodami in tehnikami pridobivanja, dokumentiranja, obdelovanja in interpretiranja arheoloških virov. Lahko pa so dragocene in koristne za naše poznavanje materialne kulture, za priporočila spomeniškovarstvenim službam, kaj zavarovati, in za načrtovanje nadaljnjih raziskav.

ljivo pojasniti, kakorkoli pomembna se že zdi sama sebi. Realnost neke preteklega družbe, ki jo želimo podrobneje preučevati, vsebuje prav vse različne vrste in skupine virov, ne le ene same.

Kako nujno je v preučevanju preteklosti povezovanje strok in pristopov, kažejo najnovejše arheološke raziskave bivališč nemškega verskega reformatorja Martina Luthra in njegovih staršev v Mansfeldu, Wittenbergu in Eislebnu. Te so kljub dokaj dobremu poznavanju Luthrovega življenja na podlagi arhivskih virov, sodobne literature in avtobiografskih pričevanj ponudile povsem nov vpogled v življenje Luthrovih. S sistematičnim študijem materialnih preostankov, tako arhitekture in stotin raznovrstnih predmetov kot tudi ostankov hrane oziroma živalskih kosti iz odpadnih jam, so celo spremenile vedenje o Luthrovem poreklu ter družbenem statusu in življenjskem standardu njegove družine. Martin pač ni izhajal iz "revne hiše" ("*armer Leute Haus*"), kakor se je sam predstavljal, ampak iz dobro situirane meščanske družine, ki je imela svoj dvorec s stanovanjskimi stavbami, hlevi in skladišči, njegov oče ni bil "reven rudar", ampak uspešen rudarski podjetnik, njegovi materi pa ni bilo treba "znositi na hrbtu vsega lesa" za kurjavo ...¹⁰

O podobnih raziskavah na primer zasebnega življenjskega okolja Primoža Trubarja iz njegovih otroških let pri nas gotovo ni nihče niti razmišljal, zadnje zgodovinske raziskave Borisa Golca pa so pokazale, da tudi o Malnarjevem Primožu z Rašce ne vemo vsega. Enako gotovo velja še za nekatere druge znamenite osebnosti iz zgodovine Kranjske oziroma slovenskih dežel, začevši z Janezom Vajkardom Valvasorjem, ki mu je zgodovinar Golec prav tako "popravlil" nekaj življenjepisnih podatkov. A kje točno je pokopan, še vedno ni znano ...

Arheologije vsekakor ne zanimajo le velike zgodovinske osebnosti, ki se jim je zgodovinopisje vedno posvečalo, ampak tudi brezimni človek, slehernik – dovolj individualen, da mu znanost išče njegovo lastno življenjsko zgodbo, hkrati pa dovolj dober predstavnik celega družbenega sloja ali skupine. Kmetje, vojaki, romarji, gospoda, meščani, duhovščina, kriminalci in ljudje z roba, domačini, tujci in prišleki – njihov svet predmetov, njihove navade in načini bivanja, bolezni in nesreče, duhovni horizonti

in življenjske usode, njihove poti od doma v svet in od rojstva do smrti – vse to je lahko predmet arheoloških raziskav. Pa njihove stavbe in "nadstavbe": od bivališč in proizvodnih obratov do spomenikov in grobov; od kulturnih do duhovnih in simbolnih krajin, pomembnih za zavest in identiteto tako posameznika kot tudi skupnosti.

Kje sta torej pravo površje in resnična globina arheologije? Samo v ostalinah in sledovih v zemlji in vodi? Kje naj se začne in konča arheologija? Ali jo zaradi sile zgodovinskega spomina oziroma tiste namerne zaznave preteklosti človeka in družbe, ki ji tradicionalno pravimo Zgodovina, res moramo umeščati med takšne in drugačne letnice, dogodke, dogajanja, procese? Ali naj se odvrnemo od različnih bolj ali manj posrečenih opredelitev, klasifikacij in ocen, vedno dovolj subjektivnih, togih ali celo nesmiselnih, da jih zavržemo kot produkt neke dobe, okolja, kulture, ideologije? Če sprejmemo eno izmed mogočih suhoparnih opredelitev, da je arheologija v celoti preučevanje medsebojnega delovanja človeka z okoljem in materialno kulturo skozi čas, potem se lahko strinjamo, da razpon njenega raziskovanja sega od pojava prvih hominidov in vse do študij o vsakdanji, to je sodobni, današnji človekovi rabi materialne kulture. V tem smislu se arheologija ne more končati pred 100 ali 50 leti, kakor po političnozgodovinskih kriterijih določa novi zakon o kulturni dediščini (zanimivo, v Nemčiji se po letu 1989 grejo "arheologijo berlinskega zidu", v Franciji so iznašli vedno aktualno "arheologijo volilnih plakatov", v ZDA pa v naši potrošniški družbi še pomembnejšo "arheologijo smeti" oz. "*the archaeology of us*" ...). Arheologija mora nadaljevati svoje sistematično odkrivanje in preučevanje materialnih preostankov preteklosti, lahko tudi včerajšnjega dne – seveda preostankov v kontekstih. Samo v njihovih smiselnih povezavah, ki imajo svoje prostorske, časovne, okoljske in kulturne pomene, svojo materialno razsežnost in duhovno globino, lahko arheologija kot ena izmed sodobnih vej univerzalne človekove znanosti zgosti svoja spoznanja o preteklih dobah. Samo z njimi lahko nazira, išče in razbira logos in mit minulih vekov, subtilno vtkana v tisto neustavljivo izginjajočo dediščino, ki ji pravimo materializirana preteklost človeštva. Le s temi spoznanji pa lahko arheologija sodobnemu človeku in družbi ponudi košček spomina, etični premislek in vzpodbudo pri iskanju zavedanja o dveh temeljnih vprašanih slehernega izmed nas: o razpetosti materije in duha med drobnim trenutkom sedanjosti in neskončno težo večnosti; o smislu življenja in smrti. In omejitvev – nebo.

¹⁰ Nova dejstva oz. (arte)fakte je na ogled postavil Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle / Saale, na razstavi »Fundsache Luther – Archäologen auf den Spuren des Reformators«, 31. 10. 2008 – 26. 4. 2009.

Literatura:

- ARCHEOLOGIA DI FRONTIERA 2 – 1999, Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine. Atti della giornata di studio (Udine, 16 Marzo 1996), *Archeologia di frontiera 2*. – Udine.
- BALAŽIC, J. et al. 1995, *Gotika v Sloveniji* (Narodna galerija, Ljubljana, razstavni katalog). – Ljubljana.
- BALAŽIC, J. in B. KERMAN (ur.) 1997, *Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave*. – Murska Sobota.
- BRIŠNIK, D. in RAVNIKAR T. 1999, *Grad Šalek*. – Velenje.
- CURK, I. 1995, *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji*. – Ljubljana.
- DULAR, J. 1985, *Arheološka topografija Slovenije, Topografsko področje XI (Bela Krajina)*. – Ljubljana.
- DULAR, J. 1999, Razvoj slovenske arheologije. – V: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, 16–21. – Ljubljana.
- FUGGER GERMADNIK, R. (ur.) 1999, *Groffe Celjski* (Pokrajinski muzej Celje, razstavni katalog). – Celje.
- GABROVEC, S. 1971, *Sto petdeset let arheologije v Narodnem muzeju*, Argo X/1, 35–48.
- GUŠTIN, M. 1999, *Le ricerche archeologiche sul Medioevo e sull'età moderna in Slovenia*. – V: Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine. Atti della giornata di studio (Udine, 16 Marzo 1996), *Archeologia di frontiera 2 – 1999*, 121–126. – Udine.
- GUŠTIN, M. (ur.) 2001, *Srednjeveško Celje (Medieval Celje)*. – *Archaeologia historica Slovenica 3*.
- GUŠTIN, M. in R. CUNJA 1989, *Koper med Rimom in Benetkami. Izkopavanje na vrtu kapucinskega samostana (Capodistria tra Roma e Venezia. Gli scavi nel convento dei Cappuccini)*. (Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, razstavni katalog). – Ljubljana.
- GUŠTIN, M., R. CUNJA in K. K. PREDOVNIK 1993, *Podbočje / Stari grad*. – Posavski muzej Brežice. Knjiga 9. – Brežice.
- GUŠTIN, M. in Ma. HORVAT (ur.) 1994, *Ljubljanski grad. Pečnice (Ljubljana Castle. Stove Tiles)*. – *Archaeologia historica Slovenica 1*.
- GUŠTIN, M. in K. PREDOVNIK 1994, *Zu den mittelalterlichen und neuzeitlichen archäologischen Forschungen in Slowenien*. – V: *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 10*, 41–49. – Wien.
- GUŠTIN, M. in K. PREDOVNIK (ur.) 1997, *Drobcí nekega vsakdana (Bruchstücke eines Alltags)*. – *Archaeologia historica Slovenica 2*.
- KASTELIC, J. 1964–1965, *Nekaj problemov zgodnje-srednjeveške arheologije v Sloveniji*. – *Arheološki vestnik XV–XVI*, 109–124.
- KASTELIC, J. 1987, *geslo Arheologija, poglavje Arheologija po letu 1000*. – V: *Enciklopedija Slovenije*, 1. zvezek. – Ljubljana.
- KERMAN, B., 1996, *Arheologija visokega in poznega srednjega veka v Prekmurju*. – V: *Vestnik*, 8. 2. 1996. – Murska Sobota.
- KOS, M. in NABERGOJ, T. 2000, *Preučevanje srednjeveške in novoveške keramike na Slovenskem*. – *Argo 43/1*, 29–30. – Ljubljana.
- KRIŽ, I. et al. 1996, *Od antičnega vrča do majolke (Vom antiken Krug bis Majolka)*. (Dolenjski muzej, razstavni katalog). – Novo mesto.
- LOZAR ŠTAMCAR, M. (ur.) 1995, *Gotika v Sloveniji – svet predmetov (Gothic in Slovenia – the world of objects)*, (Narodni muzej, Ljubljana, razstavni katalog). – Ljubljana.
- MIRNIK-PREZELJ, I., 1998, *Slovenska zgodnje-srednjeveška arheologija med preteklostjo in sedanjostjo – pogled z »Zahoda«*. – *Arh. vest.* 49, 361–381.
- NABERGOJ, T. 1995, *Arheologija in gotika (Archaeology and Gothic)*. – V: *Gotika v Sloveniji – svet predmetov (Gothic in Slovenia – the world of objects)*, (ur. Maja Lozar Štamcar, Narodni muzej, Ljubljana, razstavni katalog), 7–107. – Ljubljana.
- NABERGOJ, T. 1999, *Srednjeveška keramika iz Ljubljane in Ljubljanice (Iz zbirk Arheološkega oddelka Narodnega muzeja Slovenije)*. – *Argo 42/1*, 39–66. – Ljubljana.

- NABERGOJ, T. 2005, Muzealec v Narodnem muzeju in začetki arheologije srednjega veka. – V: *Pretrgane korenine. Sledi življenja in dela Rajka Ložarja*, (ur. Ingrid Slavec Gradišnik s sodelovanjem Helene Ložar-Podlogar), *Opera ethnologica slovenica*, 159–189.
- NABERGOJ, T. 2008, Mrzlo Polje. – V: *Mrzlo Polje pri Ivančni Gorici* (Draga Svoljšak et al.), *Arheologija na avtocestah Slovenije* 5, 41–75. – Ljubljana.
- PETRU, P. 1979, Arheološka obdobja v Sloveniji. – *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana, 17–93.
- PODPEČAN, B. 2006, Nagrobnik, podoba živih, *Archaeologia historica Slovenica* 5. – Ljubljana.
- PREDOVNIK, K. K. 1995, *O stvarih in besedah. Arheologija mlajših obdobj*, neobjavljena tipkopijska diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo. – Ljubljana.
- PREDOVNIK, K. K. 2000, Cur archaeologia medievalis? – *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in antropologijo* XXVIII/200–201, 31–51.
- PREDOVNIK, K. K. 2003, Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem, *Archaeologia historica Slovenica* 4. – Ljubljana.
- RAVNIKAR, T. (ur.) 1998, *Šaleška dolina med romaniko in barokom. Katalog razstave* (Muzej Velenje). – Velenje.
- SLABE, M. 1974, Varovanje zemeljskih slojev s kulturnimi ostanki na področju Škofje Loke. – *Loški razgledi* XXI, 73–78.
- SLABE, M. 1980a, Ob otvoritvi razstave meščanske keramike. – *Loški razgledi* 27, 311–313.
- SLABE, M. 1980b, *Raziskovanje kulturnih ostalin mlajših dob*. – V: *Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945–1980*, 35–36. – Ljubljana.
- SLAPŠAK, B. 1987, Tabori v sistemu protiturške obrambe. – *Kronika* 35/3, 143–146.
- STARE, V. 1993, Center za arheologijo srednjega veka Narodnega muzeja 1960–1987. – *Argo* XXXV, 27–33.
- ŠAŠEL, J. 1975, Kasnoantično in zgodnesrednjeveško obdobje v vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem. – *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 68–73.
- ŠRIBAR, V. in V. STARE 1981, *Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi. Arheološka pričevanja o nastajanju slovenskih mest* (Narodni muzej, razstavniki katalog). – Ljubljana.
- ŠTUKL, J. 2004, *Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke. Katalog razstave*. – Škofja Loka.
- ŠUBIC, Z. 1980, Nova razstavna zbirka v Loškem muzeju. – *Loški razgledi* 27, 308–310.
- VALIČ, A. 1994, *Časovna in kulturna preglednica arheoloških najdišč Slovenije*. – Kranj.
- ŽBONA-TRKMAN, B. et al. 1991, *Grajska zapuščina. Katalog ob razstavi keramike in stekla, 14. – 17. stol.* (Goriški muzej, razstavniki katalog). – Grad Dobrovo.
- ŽVANUT, K. 1999, Umetnostna produkcija med antiko in visokim srednjim vekom in problem njenega vrednotenja, *Zbornik za umetnostno zgodovino* XXXV, 33–47.
- ŽVANUT, K. 2000, Likovna produkcija zgodnjega srednjega veka: med arheologijo in umetnostno zgodovino, *Časopis za kritiko znanosti* 28, 200/201, 53–77.